

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Олег Гурин
(Житомир)

УДК 811.111+ 81'36

ДЕГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СИНХРОННИЙ ТА ДІАХРОННИЙ АСПЕКТИ

У статті розглянуто явище деграматикалізації в англійській мові в синхронії та діахронії. Вихідним положенням статті є системність явища деграматикалізації. У розвідці встановлено основні типи деграматикалізації в сучасній англійській мові. Доведено, що у сучасній англійській мові деграматикалізація охоплює як морфологічний, так і синтаксичний рівні мови. Зменшення кількості граматичних рис у мовної одиниці може відбуватися під час таких змін: деафіксація, конверсійна та синтаксична деграматикалізація, деграматикалізація модальних дієслів та часових форм. Ці зміни можуть супроводжуватися супутніми процесами: категорійною та прагматико-семантичною реінтерпретацією, звуженням синтаксичного контексту, зменшенням частоти використання мовної одиниці, посиленням фонологічних позицій. У статті фіксуються явища деграматикалізації, що мали місце на попередніх етапах розвитку англійської мови: в середньоанглійській та ранньомовноанглійській мовах

Ключові слова: граматикалізація, лексикалізація, деграматикалізація, деафіксація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній англістиці питання граматикалізації отримують свою частку уваги дослідників, зокрема у численних публікаціях [1; 2; 4]. Термін “граматикалізація” у науковий обіг було введено А. Мейє у 1912 році. Його визначення, згідно з яким граматикалізація (набуття граматичних рис колись автономним словом), все ще є актуальним, хоч і в дещо видозміненій формі [5, с. 52, 6, с. vi., 7, р. 1].

Постановка проблеми. Наше визначення терміну «граматикалізація» - це історичний процес перетворення неграматичної одиниці мови в граматичну, а також поява в певній одиниці мови більшої кількості граматичних рис. Отже, граматикалізація – процес, напрям якого можна умовно відобразити так: ЛЕКСЕМА > ГРАМЕМА або МЕНШЕ ГРАМАТИЧНИХ РИС > БІЛЬШЕ ГРАМАТИЧНИХ РИС. Такий перехід супроводжується певними семантичними, синтаксичними та фонологічними процесами [6, с. x]. Однією із ключових тез стосовно граматикалізації є твердження про односпрямованість вищенаведених схем.

Водночас лінгвісти погоджуються, що існує процес деграматикалізації – ідеосинкретичні винятки, у яких відсутня будь-яка системність як у межах однієї мови, так і в декількох споріднених. Оскільки це явище вважається несистемним і спорадичним, воно не отримує цілісного висвітлення в лінгвістичній літературі. Разом з тим, в англійській мові засвідчуємо численні випадки втрати певною одиницею мови своїх граматичних рис. Такі приклади вимагають системного пояснення, що зумовило **актуальність** цієї теми.

Метою статті є підтвердити системність явища деграматикалізації в сучасній англійській мові та протягом попередніх періодів її розвитку, а також визначити основні її напрями. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- визначити поняття «деграматикалізація» та окреслити її напрям;
- окреслити процеси, що супроводжують явище деграматикалізації;
- виокремити основні типи деграматикалізації;
- довести системність явища деграматикалізації в англійській мові в синхронії та діахронії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній англістиці випадки деграматикалізації радять розглядати кожен окремо [3], наприклад: *pros and cons*. Досить часто у лінгвістичній літературі стосовно прикладів такого типу зустрічаємо термін «лексикалізація», оскільки у цьому випадку прослідковується схема АФІКС > ЛЕКСЕМА.

Оскільки ми визначали напрям граматикалізації від лексеми до грамеми, то зворотний процес можна вважати як деграматикалізацією, так і лексикалізацією. Однак, граматикалізація передбачає також набуття граматичною одиницею більшої кількості граматичних рис. Натомість при втраті граматичних рис мовною одиницею, утворення нової лексичної одиниці не відбувається. Тому цей зворотний процес лексикалізацією назвати не можна, а лише деграматикалізацією. Тому для позначення втрати граматичних рис більше підходить термін «деграматикалізація», оскільки у цьому контексті він є більш широким. Це дозволяє визначити деграматикалізацію як історичний процес перетворення граматичної одиниці мови в неграматичну або втрату граматичною одиницею мови окремих граматичних рис.

На наш погляд, процес деграматикалізації характеризується принаймні одним із протилежних за напрямом порівняно з граматикалізацією процесів.

- (i) категорійна реінтерпретація;
- (ii) звуження синтаксичного контексту використання одиниці;
- (iii) семантико-прагматична реінтерпретація (абстрактне > конкретне);
- (iv) зменшення частоти використання;
- (v) посилення фонологічних позицій (наголос, у тому числі логічний).

Ключовими ознаками деграматикалізації вважаємо процеси i - iii.

Єдиним прикладом деграматикалізації, що визнається лінгвістами і часто називається лексикалізацією, є деафіксація, тобто перехід афіксальної морфеми у кореневу. Цей процес характеризується усіма названими ознаками деграматикалізації. При цьому зауважимо, що деграматикалізації піддаються як внутрішні (приклад (1)), так і зовнішні (приклад (2)) морфеми.

(1) *Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World* [Goldwag]

(2) *it may sound like a do's and don'ts column, but these are important things to remember* [Rendle, 36]

Такий вид деграматикалізації і справді є спорадичним та суто авторським. Про це зокрема свідчить частота вживання таких лексем у сучасній англійській мові. Так словосполучення *do's and don'ts* у Британському Національному Корпусі (BNC) зафіксовано лише у 44 випадках, а *isms* – у 15. Водночас зменшення частоти використання одиниці після її категорійної реінтерпретації у напрямку від службових до самостійних частин мови є об'єктивним явищем.

Наступний вид деграматикалізації – конверсійна деграматикалізація – передбачає виникнення самостійних частин мови, зокрема іменників та дієслів зі службових: прийменників, часток, сполучників (приклади (3)-(5) відповідно) або прислівників (приклад (6)).

(3) *Olive took the glass of wine, ... and **downed** half in one go* [Rowe, 85].

(4) *If you can only store **yeses** and **noes*** [Deighton, 69]

(5) *That's a lot of **ifs** and **buts*** [Bawden, 23].

(6) *I only have to... see the **ups** and **downs** of my own struggle* [Potter, 87]

Конверсія – вид словотвору, при якому перехід частин мови одна в одну є суттєво полегшеним. Це обумовлює більшу кількість прикладів переходу службових частин у самостійні, порівняно із першим типом деграматикалізації. Так, дієслово *to down* у Британському Національному Корпусі зафіксовано у понад 1000 випадках. При конверсійній деграматикалізації реалізуються 4 із 5-ти наведених ознак (категорійна, та прагматико-семантична реінтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання).

Оскільки внаслідок редукції ненаголошених складів конверсія як спосіб словотвору набула значного поширення у мові ранньоніованглійського періоду, то саме у пам'ятках писемності цього періоду фіксуємо перші випадки конверсійної деграматикалізації.

(7) *Now is it time to arm:/come, shall we **about** it?* [Henry V, АІІ]

До конверсійної деграматикалізації видається доцільним віднести виникнення іменника з модального дієслова (приклад (9)):

(8) *It's a **must**, I'm afraid- Madeleine* [Lorrimer, 300].

Третій вид деграматикалізації – деграматикалізація дієслів. Цей вид включає в себе декілька підвидів. Так, першим є деграматикалізація модальних дієслів, насамперед *need, dare* які

в сучасній англійській мові все частіше вживаються як смислові дієслова. При цьому спостерігається відмінність між британським та американським варіантами англійської мови. Так, в семи книгах англійської авторки Дж. Роулінг *need* як модальне дієслово у заперечних та питальних конструкціях вживається 5 разів, у той час як смисловим дієсловом воно є у 93х випадках, а у американського автора Д. Брауна – у всіх зафіксованих випадках у трьох книгах *need* є смисловим дієсловом.

(9) *we don't need to cast spells to use them* [Rowling, 27].

(10) *One does not need to have cancer to analyze its symptoms* [Brown, 15]

З позицій діахронії видається можливим стверджувати, що такий вид деграматикалізації є релевантним для деяких давньоанглійських претерито-презентних дієслів, наприклад: OE *witon* (*know*) > MdE *to wit*. Так у сучасному еквіваленті давньоанглійського претерито-презентного дієслова відсутня модальна семантика, тобто відбулася втрата граматичної ознаки.

При деграматикалізації модальних дієслів спостерігаємо їх прагматико-семантичну інтерпретацію, та зменшення частоти використання (2 ознаки).

Деграматикалізація дієслів включає також деграматикалізацію часових форм, зокрема форми Present Perfect на позначення одноразової дії у минулому, аналітичної форми Present Simple для розповідних стверджувальних речень, форми Present Perfect дієслів руху.

(11) ME *Whan that aprill with his shoures soote / The droghte of march hath perced to the roote* [Chauc., 1: 1-2].

(12) ENE *The king doth wake to-night and takes his rouse* [Hamlet, AISII].

(13) MdE *He is gone*.

Приклад (11) демонструє використання форми, яка у сучасній англійській мові на позначення одноразової минулої дії не вживається. Тобто форма Present Perfect втратила одну із своїх граматичних рис, що підпадає під наше визначення граматикизації. Приклади (12) і (13) демонструють також використання форм, які у сучасній англійській мові є переосмисленими з семантико-прагматичної, а також стилістичної точок зору. Окрім того, очевидним є зменшення частоти використання цих часових форм та, особливо у випадку із прикладом (13), – значне звуження контексту використання.

До цього підтипу деграматикалізації відносимо також часткову деграматикалізацію часової форми Future Simple, оскільки у сучасній англійській мові вираження незапланованої майбутньої дії відбувається за допомогою часових форм Present Simple і Present Continuous, а форма Future Simple набуває додаткового прагматичного змісту (обіцянка, погроза тощо).

Наступний підвид деграматикалізації дієслів – деграматикалізація форм непрямих способів, зокрема subjunctive II:

(14) *Harry connected these ... images ..., as if it was the blackthorn wand's fault*. [Rowling, 436]

У сучасній англійській мові спостерігаємо звуження сфери використання форми subjunctive II на користь часових форм дієслова дійсного способу, тобто форма subjunctive II втратила частину своїх граматичних властивостей, що підпадає під наше визначення деграматикалізації.

Останній тип деграматикалізації – синтаксичний – стосується одиниць, що використовуються у еліптичних реченнях.

(15) *(Are you going) down?*

(16) *(The player was) offside*.

Так, прислівники у прикладі (15) і (16) поряд із абстрактним значенням напрямку руху набуває конкретного значення і є легко упізнаваним поза ситуацією використання (у ліфті, на футбольному матчі відповідно). Окрім того, деграматикалізовані одиниці *down* та *offside* набувають дискурсивних властивостей, що не є притаманним для граматичних одиниць. У прикладі (15) і (16) фіксуємо 4 із 5 ознак, якими характеризується процес деграматикалізації (категорійна та прагматико-семантична ре інтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання)

Висновки дослідження. Отже, на основі вищесказаного можна зробити висновок про системність деграматикалізації, оскільки цей процес стосується як морфологічного рівня

(афіксальні, кореневі морфеми), так і синтаксичного (словосполучення, речення). Стверджувати про таку системність можливо лише із зверненням до пам'яток літератури різних періодів історії англійської мови.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним можна вважати звернення до прикладів деграматикалізації у інших мовах та проведення паралелей та аналогій, що може підтвердити тезу про системність деграматикалізації мовних одиниць як лінгвістичного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Givón T. Syntax: An Introduction. Volume 1 / Talmy Givón. – Amsterdam : John Benjamins, 2001. – 500 p.
2. Heine B. Grammaticalization: A conceptual framework / B. Heine, C. Ulrike, F. Hünemeyer. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 328 p.
3. Haspelmath M. Coordinating constructions / M. Haspelmath. – Amsterdam : Benjamins, 2004. — 576 p.
4. Hopper P. J. Grammaticalization / P. J. Hopper, E. C. Traugott. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 256 p.
5. Hopper P. The discourse basis for lexical categories in universal grammar / P. Hopper, S. Thompson // Language. – № 60. – 1984. – pp. 703-753.
6. Kurylowicz J. Esquisses Linguistiques II / Jerzy Kurylowicz. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1975. – 483 S.
7. Lehmann Ch. Thoughts on Grammaticalization / Christian Lehmann. – München : LINCOM Europa, 1995. – 192 p.
8. Traugott E. C. Approaches to Grammaticalization. Volume 1 / B. Heine, E. C. Traugott. – Amsterdam : John Benjamins, 1991. – 360 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Andrews L. Hospital circles / Lucilla Andrews. – Wallington : Severn House, 1986. – 152 p.
10. Bawden N. Tortoise by candlelight / Nina Bawden. – London : Virago Press Ltd, 1989. – 186 p.
11. Brown D. Angels and Demons / Dan Brown. – NY : Pocket Books, 2000. – 270 p.
12. Chaucer G. The Canterbury tales / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>.
13. Goldwag A. Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World / Arthur Goldwag. – London : Madison Park Press, 2007. – 388p.
14. Lorrimer C. The spinning wheel / Claire Lorrimer. – London : Corgi Books, 1993. – pp. 289-409.
15. Potter D. Hide and seek / Dennis Potter. – London: Faber & Faber Ltd, 1990. – 148 p.
16. Rendle A. So you want to be an actor? / Adrian Rendle London : A & C Black (Publishers) Ltd, 1991. – 107 p.
17. Rowe M. So very English. / Marsha Rowe. – London : Serpent's Tail, 1990. – 128 p.
18. Rowling J. K., Harry Potter and the Deathly Hallows / J. K. Rowling. London : Bloomsbury, 2007. – 607 p.
19. Shakespeare W. Hamlet / W. Shakespeare // Tragedies. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. I. – P. 1–151.
20. Shakespeare W. King Henry V / W. Shakespeare. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002 – 244 p.

Гурин О. Деграмматизация в английском языке: синхронный и диахронный аспекты.

В статье рассматривается процесс деграмматизации в английском языке в синхронии и диахронии. Исходным тезисом статьи является положение о системности деграмматизации. В исследовании выделяются основные типы деграмматизации в современном английском языке. Утверждается, что в современном английском языке деграмматизация охватывает как морфологический, так и синтаксический уровень языка. Уменьшение количества грамматических черт в языковой единице может происходить во время изменений следующего типа: деаффиксация, конверсионная и синтаксическая деграмматизация, деграмматизация модальных глаголов и временных форм. Эти изменения могут сопровождаться сопутствующими процессами: категориальной и прагматически-семантической реинтерпретацией, сужением синтаксического контекста, уменьшением частоты использования единицы, а также усилением фонологических позиций. В статье фиксируются примеры деграмматизации на предыдущих этапах развития языка: в средне- и ранненовоанглийском периодах.

Ключевые слова: грамматикализация, лексикализация, деграмматизация, деаффиксация.

Huryń O. Degrammatization in English: Synchronic and Diachronic Perspective.

The article touches upon degrammatization in English both in synchrony and diachrony. The paper underlines the systemic character of degrammatization. The article covers the main types of degrammatization in Present-day English. It argues that Present-day English observes degrammatization as

a systemic phenomenon which covers both morphological and syntactic levels of the language. The reduction of the grammatical features in the language unit happens while one of the following processes: deaffixation, conversional and syntactic degrammatization, degrammatization of modal verbs and tense forms of the verb. These changes may be accompanied by adjoining processes: categorical, pragmatic and semantic reinterpretation, syntactic context narrowing, decrease in the usage frequency, phonologic position strengthening. The article attests degrammatization in the history of English: in ME and ENE periods.

Key words: grammaticalization, lexicalization, degrammatization, deaffixation.

Юлія Лебедь
(Вінниця)

УДК 811.161.2'367.4'367.625

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРИДІЄСЛІВНИЙ ІНФІНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ: ПАРАМЕТРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ

Стаття присвячена розгляду основних закономірностей обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. У статті розглянуто типові випадки вживання обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Охарактеризовано дієслівні семантичні єдності, в яких функціонують обов'язкові придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення (двохелементні, трьохелементні семантичні єдності). Розглянуто особливості функціонування обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Крім того, у статті визначено умови обов'язковості придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення, а також умови граматикизації в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення. Описано лексико-семантичні «зрушення», що впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення. Визначено типове синтаксичне значення обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: синсемантичні дієслова, прислівний компонент, семантична єдність, денотат, синтаксичне значення

Постановка проблеми. Сучасний багатоаспектний підхід до вивчення синтаксичних одиниць дозволяє проникнути і дослідити структуру мови, а також проаналізувати її розвиток як складної системи. Використання семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного аспектів при дослідженні реченнєвої структури а також його компонентів значною мірою поглибило теорію про сегментацію речення, зокрема посилило вивчення змістових і формальних критеріїв виокремлення компонентів речення. При цьому центром дослідження стає словосполучення як синтаксична структура, що її утворюють повнозначні слова на основі підрядних зв'язків [7, с. 192].

Природу компонентів речення досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: В. В. Бабайцева, Г. О. Золотова, Т. П. Ломтєв, О. М. Мухін, Л. Д. Чеснокова, Н. Ю. Шведова, О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, І. І. Слинько, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, Н. В. Гуйванюк, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, С. Я. Єрмоленко, М. Я. Плющ, Н. Б. Іваницька, Н. І. Кухар, О. І. Леута та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень сполучувальних властивостей дієслова, дотепер залишаються малодослідженими придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Мета статті – охарактеризувати основні параметри обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.